

Aleksandra Kulikowska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

kulikowska.aleksandra@wp.pl

Prawo do pomocy prawnej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

The Right to Legal Aid as Regarded in the Case Law of the European Court of Human Rights

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi podsumowanie dotychczasowych minimalnych międzynarodowych norm prawnych dotyczących prawa do pomocy prawnej na podstawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Słowa kluczowe: pomoc prawna; prawo pomocy; EKPC; ETPC

WSTĘP

Prawo do pomocy prawnej jest jednym z podstawowych praw procesowych, które przysługuje wszystkim oskarżonym bądź podejrzanym o popełnienie przestępstwa, niezależnie od charakteru danego przestępstwa oraz na każdym etapie postępowania sądowego. Europejskie regulacje prawa pomocy wyznaczają standardy stanowiące dyrektywę dla krajowych porządków prawnych państw europejskich. Są one prawnie wiążącym zobowiązaniem, które określa prawo każdego podmiotu do uzyskania ochrony prawnej przed sądem. Odpowiednio osoby oskarżone o popełnienie przestępstwa, jeśli nie są w stanie samodzielnie ponieść kosztów, mają prawo żądać bezpłatnej pomocy prawnej już w chwili wszczęcia postępowania. Ma to na celu zapewnienie osobom najuboższym gwarancji skutecznej obrony w sprawach zawisłych przed sądem oraz rzetelnego procesu sądowego, niezależnie od sytuacji majątkowej. Dla sprawnego i skutecznego systemu udzielania pomocy prawnej niewystarczające jest jednak samo teoretyczne czy iluzoryczne przyznanie

tego prawa – powinno ono mieć zastosowanie w praktyce i winno być skuteczne w sprawach, do których zostało przyznane. Dlatego też państwa zobowiązane są do zorganizowania odpowiedniego krajowego systemu wymiaru sprawiedliwości, który w istocie taką ochronę zapewni.

Pomoc prawna niesie ze sobą również szereg korzyści dla całego systemu prawa. Sprawny system udzielania pomocy prawnej stanowi podstawę prawidłowego funkcjonowania systemu sądownictwa, sprzyja realizacji naczelnej zasady prawdy materialnej, przyczynia się do przyspieszenia postępowań zawisłych przed sądami oraz może skrócić czas pozostawania podejrzanych w policyjnym areszcie lub innych ośrodkach pozbawienia wolności¹.

Prawo do pomocy prawnej zostało ustanowione wyraźnie w art. 6 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności². Europejski Trybunał Praw Człowieka wypracował także szereg szczegółowych zasad dotyczących sposobu świadczenia pomocy prawnej. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zarysu minimalnych standardów prawnych w zakresie prawa do pomocy prawnej na bazie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

PRAWO DO SPRAWIEDLIWEGO I PUBLICZNEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

W celu zapewnienia należytego funkcjonowania mechanizmów prawa pomocy w demokratycznym społeczeństwie konieczne jest zagwarantowanie, zgodnie z Konwencją, prawa jednostki do sprawiedliwego i publicznego procesu sądowego³.

Prawo do rzetelnego procesu sądowego zostało ujęte w art. 6 ust. 1 EKPC, w myśl którego każdy posiada prawo dochodzenia swoich praw przed sądem bądź trybunałem. W ten sposób regulacja tego artykułu urzeczywistnia zasadę prawa do sądu. Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku *Delcourt przeciwko Belgii*⁴ podkreślił szczególny charakter tego prawa. Wskazał, że prawo do sądu nie może

¹ Zasady i wytyczne dotyczące dostępu do pomocy prawnej w sprawach karnych, 3 października 2012 r., Dokument ONZ A/C. 3/67/L.6, www.uanet.org/sites/default/files/RES_GA_UN_121003_EN.pdf [dostęp: 10.04.2016].

² Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284), dalej jako: Konwencja, EKPC.

³ Wyrok ETPC w sprawie *De Cubber przeciwko Belgii* z dnia 26 października r. 1984 r., skarga nr 9186/80. Wykorzystane w niniejszej pracy wyroki i orzeczenia Trybunału dostępne są w bazie danych HUDOC na stronie internetowej Trybunału www.echr.coe.int [dostęp: 10.04.2016].

⁴ Wyrok ETPC w sprawie *Delcourt przeciwko Belgii* z dnia 23 lipca 1968 r., skarga nr 1474/62, § 31.

być wąsko interpretowane, jakakolwiek wykładnia ścieśniająca art. 6 ust. 1 EKPC nie odpowiadałaby zarówno celowi, jak i charakterowi tej regulacji. Prawo dostępu do sądu musi być praktyczne i skuteczne⁵. Tym samym jednostka musi „posiadać wyraźną i praktyczną możliwość zakwestionowania czynności stanowiącej ingerencję w jej prawa”⁶. Wszelkie przepisy proceduralne państw mają gwarantować prawidłowy wymiar sprawiedliwości oraz zgodność z zasadą pewności prawnej, a strony muszą być uprawnione, aby oczekiwać, że będą one stosowane⁷.

Publiczny charakter procesu chroni natomiast strony przed wymierzaniem sprawiedliwości w sposób niejawnny, bez udziału kontroli społecznej. Jak wskazał Trybunał w sprawie *Pretto i inni przeciwko Włochom*⁸, stanowi to jedną z metod budowania zaufania do sądów. Przejrzystość wymiaru sprawiedliwości sprzyja realizacji zasady rzetelnego procesu⁹.

CZAS TRWANIA POSTĘPOWANIA

Art. 6 ust. 1 Konwencji stanowi również o obowiązku zapewnienia wiarygodności i skuteczności procesu przez prawo do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym czasie. Wszystkie władze publiczne zobligowane są do przestrzegania na poziomie krajowym praw wynikających z tej regulacji. Oznacza to, że organy sądowe, których niezawisłość ma niewątpliwie podstawowe znaczenie dla systemu Konwencji (i jest wyraźnie chroniona na podstawie art. 6), też muszą zapewnić, że działają zgodnie z wymogiem rozsądnego terminu¹⁰. Trybunał wielokrotnie podkreślał istotność wymierzania sprawiedliwości bez opóźnień. W orzeczeniu *Scordino przeciwko Włochom* wskazał, że art. 6 ust. 1 stanowi gwarancję rzetelności procesu przez zobowiązanie do rozpatrywania spraw „w rozsądnym terminie”, przypominając jednocześnie, że:

[...] nadmierne opóźnienia w wymierzaniu sprawiedliwości stanowią poważne zagrożenie, zwłaszcza w zakresie poszanowania zasady rządów prawa i dostępu do wymiaru sprawiedliwości; przewlekłość postępowań, często spowodowana przez problemy systemowe,

⁵ Wyrok ETPC w sprawie *Bellet przeciwko Francji* z dnia 4 grudnia 1995 r., seria A, nr 333-B, skarga nr 40886/06, § 38.

⁶ *Ibidem*, § 36.

⁷ Wyrok ETPC w sprawie *Cañete de Goñi przeciwko Hiszpanii* z dnia 15 października 2002 r., Izba (Sekcja) IV, skarga nr 55782/00, § 36.

⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Pretto i inni przeciwko Włochom* z dnia 8 grudnia 1983 r., Seria A, nr 71, skarga nr 7984/77, § 21.

⁹ Wyrok ETPC w sprawie *Diennet przeciwko Francji* z dnia 26 września 1995 r., skarga nr 18160/91, § 33.

¹⁰ Zalecenie CM/Rec(2010)3 z dnia 24 lutego 2010 r. Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące skutecznych środków odwoławczych na przewlekłość postępowania.

jest zdecydowanie najczęściej poruszaną kwestią w skargach do Trybunału, tym samym stanowi bezpośrednie zagrożenie dla skuteczności Trybunału i, co za tym idzie, systemu ochrony praw człowieka opartego na Konwencji¹¹.

NIEZAWISŁOŚĆ I BEZSTRONNOŚĆ SĄDU

Prawo do rzetelnego postępowania sądowego, wynikające z art. 6 ust. 1 Konwencji, obliguje do rozpatrywania spraw przez „niezawisły i bezstronny sąd”. Trybunał w swej linii orzeczniczej konsekwentnie podkreśla, że obowiązek ten nie może zostać ograniczony wyłącznie do władzy sądowniczej. W sprawie *Agrokompleks przeciwko Ukrainie* Trybunał wskazał, iż wymóg ten implikuje także obowiązek leżący po stronie władzy wykonawczej, ustawodawczej oraz wszystkich pozostałych organów państwa, niezależnie od zajmowanej przez nie pozycji – przestrzegania i stosowania się do wyroków i orzeczeń sądów, nawet wówczas, gdy się z nimi nie zgadzają¹². A zatem poszanowanie przez państwo autorytetu sądów stanowi integralny warunek zaufania społeczeństwa do sądów, a szerzej – do rządów prawa¹³. Aby móc to urzeczywistnić, same konstytucyjne gwarancje niezawisłości i bezstronności władzy sądowniczej nie będą wystarczające. Konieczne jest włączenie ich do przyjętych standardów i praktyk administracyjnych¹⁴.

Na gruncie ujętej w Konwencji zasady rządów prawa przyjęto, iż sąd winien być „ustanowiony ustawą”. W przeciwnym razie taki organ nie posiada prawnego umocowania, które jest nieodzowne w demokratycznym społeczeństwie celem rozpatrywania wszelkich sporów¹⁵. W sprawie *Savino i inni przeciwko Włochom*¹⁶ Trybunał podkreślił, iż warunek ustanowienia sądu ustawą, przewidziany w omawianym artykule Konwencji, ma na celu zapewnienie, aby organizacja systemu sądowniczego nie była zależna od uznaniowości władzy wykonawczej, ale była regulowana przez prawo¹⁷.

¹¹ Wyrok ETPC w sprawie *Scordino przeciwko Włochom* z dnia 6 marca 2007 r., ECHR 2006-V, skarga nr 36813/97, § 224.

¹² Wyrok ETPC w sprawie *Agrokompleks przeciwko Ukrainie* z dnia 6 października 2011 r., skarga nr 23465/03, § 148.

¹³ M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2005 r.*, Kraków 2006, s. 275.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Wyrok ETPC w sprawie *Lavents przeciwko Łotwie* z dnia 28 listopada 2002 r., skarga nr 58442/00, § 81.

¹⁶ Wyrok ETPC w sprawie *Savino i inni przeciwko Włochom* z dnia 28 kwietnia 2009 r., skarga nr 17214/05, § 94.

¹⁷ *Ibidem*.

CHARAKTER CYWILNY PRAWA

W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dominuje pogląd, iż nie jest istotna natura prawa, zgodnie z którą spór winien zostać rozstrzygnięty (prawo cywilne, karne, administracyjne) ani też rodzaj uprawnionych do tego organów (sądy powszechne, administracyjne czy organy administracji)¹⁸. W razie sporu między jednostką a władzą publiczną nie ma znaczenia, czy dany organ działa jako podmiot cywilny czy jako dysponent władzy publicznej. Ważny jest wyłącznie charakter prawa wchodzącego w grę¹⁹. Przez przyjęcie literalnej wykładni art. 6 ust. 1 Konwencji można by stwierdzić, iż przepis ten ogranicza zakres prawa do sądu wyłącznie w stosunku do spraw o charakterze cywilnym i oskarżenia w sprawach karnych²⁰. W orzecznictwie międzynarodowych organów sądowych widoczna jest jednak tendencja do poszerzania tego pojęcia również poza sprawy dotyczące wyłącznie powództwa cywilnego i oskarżenia karnego. W sprawie *Feldbrugge przeciwko Holandii*²¹ Trybunał orzekł, że błędne byłoby przyjęcie, że prawo uważane za publiczne w prawie krajowym, w kontekście art. 6 Konwencji, nie może być traktowane jako prawo prywatne, czyli cywilne. Regulacja tego artykułu – jak stwierdził Trybunał w wyroku *Mennitto przeciwko Włochom*²² – obejmuje także postępowania, w których co do zasady nie są bezpośrednio podejmowane decyzje o prawach i obowiązkach cywilnych, ale mają one jednak rozstrzygające znaczenie w stosunku do całego postępowania. Jednocześnie Trybunał wielokrotnie podkreślał, iż nie wystarczy w takich przypadkach jedynie luźny związek bądź odległe skutki²³. Niepodważalny wobec tego jest fakt, że zasada głosząca, iż autonomiczne koncepcje zawarte w Konwencji muszą być interpretowane z uwzględnieniem dzisiejszych warunków w demokratycznych społeczeństwach, nie zezwala Trybunałowi na interpretację regulacji art. 6 ust. 1 w taki sposób, jakby przymiotnik „cywilny” w jego kontekście w ogóle nie istniał²⁴. Istnieją pewne zobowiązania

¹⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Georgiadis przeciwko Grecji* z dnia 29 maja 1997 r., skarga nr 21522/93, § 34; wyrok ETPC w sprawie *Ringeisen przeciwko Austrii* z dnia 16 lipca 1971 r., skarga nr 2614/65, § 94.

¹⁹ Wyrok ETPC w sprawie *König przeciwko Niemcom* z dnia 28 czerwca 1978 r., skarga nr 6232/73, § 89.

²⁰ D. Vitkaus, G. Dikov, *Ochrona prawa do rzetelnego procesu w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka. Podręczniki Praw Człowieka Rady Europy*, Strasburg 2012, s. 11.

²¹ Wyrok ETPC w sprawie *Feldbrugge przeciwko Holandii* z dnia 29 maja 1986 r., Seria A, skarga nr 8562/79, § 45–46.

²² Wyrok ETPC w sprawie *Mennitto przeciwko Włochom* z dnia 5 października 2001 r., Wielka Izba, skarga nr 33804/96, § 23.

²³ Wyrok ETPC w sprawie *Le Compte Van Leuven i De Meyere przeciwko Belgii* z dnia 23 czerwca 1981 r., skarga nr 40021/98, § 61–66.

²⁴ Wyrok ETPC w sprawie *Ferrazzini przeciwko Włochom* z dnia 12 lipca 2001 r., Wielka Izba, ECHR 2001 – VII, skarga nr 44759/98, § 30.

finansowe wobec państwa, które możemy przypisać wyłącznie do sfery prawa publicznego, w związku z tym wyłączone są one spod regulacji art. 6 Konwencji. W dalszej części wyroku *Ferrazzini przeciwko Włochom*²⁵ Trybunał wskazał również, że roszczenia podatkowe przekraczają ramy praw i obowiązków cywilnych niezależnie od ciężących na podatniku skutkach finansowych. Prawo pomocy ustanowione w art. 6 Konwencji nie odnajduje zastosowania też w stosunku do decyzji dotyczących postępowań azylowych w sprawie wydaleń oraz innych tego typu procedur. Nie stanowią one rozstrzygnięć o prawach i obowiązkach cywilnych oraz nie dotyczą one oskarżenia w sprawie karnej w kontekście omawianego artykułu²⁶.

Za nieobjęte art. 6 Konwencji Trybunał uznał również spory związane z prawami o charakterze politycznym, uzasadniając to faktem, iż nie mają one wpływu na prawa i obowiązki cywilne²⁷. Przez długi okres w orzecznictwie utrzymywał się pogląd wyrażający stwierdzenie, że prawo dostępu do edukacji – zarówno tej na poziomie podstawowym, jak i wyższym – należy do sfery objętej prawem publicznym. Aktualnie ugruntowany został jednak w orzecznictwie odmienny pogląd w tej kwestii. Trybunał w wyroku *Emine Araç przeciwko Turcji*²⁸ wskazał, że państwo przyznaje prawo możliwe do wyegzekwowania w drodze środka o charakterze sądowym, wobec czego można je pochytywać za „cywilne” w rozumieniu art. 6 Konwencji.

Literatura podkreśla stopniowy proces rozszerzania orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie zastosowania art. 6 ust. 1 Konwencji, w którym przelamuje się niekiedy wcześniejszą wykładnię. W precedensowej sprawie *Pellegrin przeciwko Francji*²⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka zmienił wcześniejszą linię orzeczniczą. Sprawa dotyczyła problematyki rekrutacji urzędników publicznych oraz przebiegu i zakończenia ich kariery zawodowej. Niejednoznaczne wydawało się przyjęcie w tego typu sporach kryterium korzystania przez władze z uprawnień do podejmowania decyzji w konkretnych sprawach w sposób swobodny bądź przyjęcie kryterium ekonomicznego. Trybunał wyraził stanowisko, w którym przyjął, że zastosowanie art. 6 ust. 1 w tym przypadku wymaga korzystania przez państwa z uprawnień dyskrecjonalnych, uzależniając je od charakteru obowiązków i odpowiedzialności pracownika. Wskazał jednak, że należy przy tym mieć na względzie wszelkie zgodne z ideą Konwencji odstępstwa od gwarancji w niej zawartych. Obecnie tego typu sprawy wchodzą w zakres zastosowania re-

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Wyrok ETPC w sprawie *Maaouia przeciwko Francji* z dnia 5 października 2000 r., skarga nr 39652/98, § 38.

²⁷ Wyrok ETPC w sprawie *Pierre-Bloch przeciwko Francji* z dnia 21 października 1997 r., skarga nr 24194/94, § 50.

²⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Emine Araç przeciwko Turcji* z dnia 23 września 2008 r., skarga nr 9907/02, § 18–25.

²⁹ Wyrok ETPC w sprawie *Pellegrin przeciwko Francji* z dnia 8 grudnia 1999 r., skarga nr 28541/95, § 45.

gulacji art. 6 ust. 1 Konwencji, wyłączeniu natomiast podlegają spory inicjowane przez urzędników publicznych wykonujących szczególne czynności administracji publicznej, o ile ta ostatnia działa w imię ochrony ogólnych interesów państwa. W konsekwencji w każdej indywidualnej sprawie Trybunał dokonuje ustalenia, czy pełnione przez urzędnika obowiązki polegają na bezpośrednim lub pośrednim udziale w wykonywaniu władzy prawa publicznego.

Zmierzając do pewnych uogólnień, należy zwrócić uwagę, iż wykładnia art. 6 ust. 1 Konwencji dokonywana w procesie jego stosowania, jak stwierdził M.A. Nowicki³⁰, prowadzi do ciągłego rozszerzania zastosowania tego przepisu, niemniej sprawy należące ściśle do zakresu prawa publicznego, takie jak azyl czy prawa wyborcze, niemające bezpośredniego wpływu na prawa i obowiązki o charakterze cywilnym, pozostają poza obszarem zastosowania Konwencji.

POMOC PRAWNA UDZIELANA PRZEZ PROFESJONALNEGO PEŁNOMOCNIKA

Możliwość skorzystania z pomocy prawnej świadczonej przez ustanowionego w tym celu profesjonalnego pełnomocnika gwarantuje art. 6 ust. 3 lit. C Konwencji, który stanowi, że:

[...] każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony – do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości.

Powyższy przepis pozostawia państwu wybór środków realizacji prawa do pomocy w ich wewnętrznych systemach prawnych, podczas gdy zadaniem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest to kontrola zgodności wybranej metody z zasadami rzetelnego procesu. Wszelki wyjątek w dostępie do pomocy prawnej musi zostać jednoznacznie sprecyzowany i ściśle ograniczony w czasie. Ma to szczególnie wyraz w sytuacji przedstawienia zarzutów o popełnienie surowo sankcjonowanych ciężkich przestępstw, ponieważ poszanowanie prawa do rzetelnego procesu należy zapewnić w najwyższym możliwym stopniu³¹.

Osoba oskarżona o przestępstwo, która nie jest w stanie bronić się osobiście i nie ma wystarczających środków finansowych na pokrycie kosztów pełnomoc-

³⁰ M.A. Nowicki, *op. cit.*, s. 151–169.

³¹ Wyrok ETPC w sprawie *Salduz przeciwko Turcji* z dnia 27 listopada 2008 r., Wielka Izba, skarga nr 36391/02, § 54.

nika, uprawniona jest do nieodpłatnej pomocy prawnej, o ile wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości.

Europejski Trybunał Praw Człowieka nie konstruuje definicji pojęcia „wystarczających środków”. Niemniej podczas przeprowadzania oceny, czy sytuacja majątkowa strony wymaga przyznania nieodpłatnej pomocy prawnej, rozpatruje wszelkie okoliczności danej sprawy. Trybunał przyjął, iż określenie progu finansowego dla oceny sytuacji majątkowej spoczywa na krajowych organach państw członkowskich. Pozostawił jednak państwom pewien margines dyskrecjonalności w zakresie stosowania oceny zdolności majątkowej – stwierdził, iż musi istnieć wystarczająca gwarancja zapobiegająca dowolności w przyznaniu prawa pomocy³².

W sprawie *Santambrogio przeciwko Włochom*³³ wnioskodawcy odmówiono udzielenia profesjonalnej pomocy prawnej, uzasadniając to faktem, iż jego środki finansowe przewyższają limit ustawowy. W tej sprawie Trybunał nie stwierdził naruszenia Konwencji, wskazując, że odmowa udzielenia pomocy prawnej miała podstawę wynikającą z przepisów prawa wewnętrznego oraz że włoski system prawny daje wystarczającą gwarancję zapobiegającą arbitralności w przyznawaniu pomocy prawnej³⁴.

Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie *Pakelli przeciwko Niemcom*³⁵ wskazał, iż nie należy stosować zbyt niskich i rażąco niesprawiedliwych progów oceny sytuacji majątkowej. Państwa powinny zapewniać, że:

[...] nie zostaną pozbawione możliwości otrzymania pomocy prawnej osoby, których środki przewyższają minimalne progi oceny sytuacji majątkowej, ale których nie stać na profesjonalnego pełnomocnika procesowego lub które nie mają dostępu do pomocy prawnej, w sytuacji gdy w innym przypadku przyznano by im pomoc prawną oraz gdy przyznanie pomocy prawnej leży w interesie wymiaru sprawiedliwości³⁶.

Drugi warunek przewidziany w art. 6 ust. 3 Konwencji wskazuje na wymóg spełnienia dobra wymiaru sprawiedliwości przy ustanawianiu prawa pomocy. Nie każda osoba pozostająca w niedostatku jest zatem uprawniona do otrzymania nieodpłatnej profesjonalnej pomocy prawnej. Określenie „dobra wymiaru sprawiedliwości” nie jest zbyt precyzyjne, bowiem wymaga indywidualnej oceny

³² A. Arnall, *The European Union and Its Court of Justice*, Oxford 1999, s. 530.

³³ Wyrok ETPC w sprawie *Santambrogio przeciwko Włochom* z dnia 21 września 2004 r., skarga nr 61945/00, § 52–55.

³⁴ X. Groussot, *General Principles of Community Law* “Europe Law Publishing”, Groningen 2006, s. 78.

³⁵ Wyrok ETPC w sprawie *Pakelli przeciwko Niemcom* z dnia 28 maja 1983 r., skarga nr 13611/88, § 34.

³⁶ Zasady i wytyczne dotyczące dostępu do pomocy prawnej w sprawach karnych, 3 października 2012 r., Dok. ONZ A/C. 3/67/L.6, Wytyczna nr 1, § 41 lit. A.

w kontekście praktyki w danym państwie i okoliczności sprawy. Państwa mają pewną elastyczność w zakresie podejmowania decyzji, kiedy interes publiczny wymaga przyznania pomocy prawnej. Przy ocenie „dobra wymiaru sprawiedliwości” sądy biorą w szczególności pod uwagę ciężar gatunkowy sprawy oraz stopień jej skomplikowania w sferze faktów i problemów prawnych. Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazuje na trzy czynniki, które powinny być uwzględnione podczas określania „interesu wymiaru sprawiedliwości”. Są to: powaga przestępstwa i surowość grożącego wyroku, złożony charakter sprawy oraz społeczna i osobista sytuacja podsądnego³⁷. Wymienione czynniki łącznie państwa zobowiązane są brać pod uwagę, ale również każdy z nich z osobna może stanowić podstawę udzielenia nieodpłatnie profesjonalnej pomocy pełnomocnika. W sprawie *Quaranta przeciwko Szwajcarii*³⁸, dotyczącej przestępstwa handlu narkotykami zagrożonego karą pozbawienia wolności do lat 3, Trybunał Praw Człowieka uznał, że już sam fakt zagrożenia karą pozbawienia wolności uzasadnia konieczność ustanowienia obrońcy z urzędu. Merytorycznie sprawa nie była skomplikowana. Quaranta – młody cudzoziemiec, bez wykształcenia i zawodu, dopuścił się popełnienia przestępstwa w okresie próby. Trybunał, biorąc pod uwagę możliwe negatywne skutki dla oskarżonego, uznał jednak potrzebę ustanowienia dla niego obrońcy.

Przepis art. 6 ust. 3 lit. C Konwencji nie daje dyspozycji oskarżonemu do wyboru obrońcy ani nawet prawa domagania się, by sąd skonsultował się z nim przed podjęciem decyzji. Nie może on także żądać zmiany obrońcy z urzędu po jego ustanowieniu, o ile nie zaistnieją odpowiednio uzasadnione powody³⁹. Nie ma również prawa domagania się, aby obrońca ustanowiony z urzędu realizował określoną linię obrony, jeśli uważa ją za nieuzasadnioną. O rodzaju pomocy prawnej, jakiej oskarżony wymaga, decyduje sąd, biorąc pod rozwagę charakter pomocy prawnej, jakiej strona wymaga i jaki jest wymagany ze względu na dobro wymiaru sprawiedliwości. Przepisy prawne poszczególnych państw szczegółowo regulują, kto może występować jako obrońca w sprawach karnych oraz jakie winien spełniać warunki formalne i posiadać kwalifikacje⁴⁰. Prawo przyznania pomocy prawnej w osobie profesjonalnego pełnomocnika nie ma zatem charakteru absolutnego, musi być ono poddane pewnym ograniczeniom. Według opinii Komitetu Praw Człowieka⁴¹:

³⁷ Zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy (78)8 o pomocy i poradach prawnych.

³⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Quaranta przeciwko Szwajcarii* z dnia 24 maja 1991 r., skarga nr 12744/87, § 33–35.

³⁹ Wyrok ETPC w sprawie *Croissant przeciwko Niemcom* z dnia 25 września 1992 r., A. 237-B, skarga nr 30454/96, § 36.

⁴⁰ Decyzja Komisji w sprawie *Ensslin, Baader i Raspe przeciwko Niemcom* z dnia 8 lipca 1978 r., skarga nr 7572/76, DR 14/64.

⁴¹ *Decyzja Komitetu Praw Człowieka z dnia 19 lipca 2001 r.*, [w:] R. Wierciszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet Praw Człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2009.

[...] to do sądów należy decyzja, czy interes wymiaru sprawiedliwości wymaga, by oskarżony był reprezentowany przez wybranego przez siebie obrońcę. Oczywiście jest, że wyznaczając obrońcę z urzędu, sądy krajowe muszą mieć na uwadze życzenie podsądnego. [...] Jednakże mogą nie uwzględnić tych życzeń, jeżeli istnieją istotne i wystarczające podstawy dla uznania, że pozostaje to w interesie wymiaru sprawiedliwości⁴².

W sprawie *Goddi przeciwko Włochom*⁴³ Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazał, że w większości przypadków obrońca z wyboru jest lepiej przygotowany do obrony. Stwierdził, iż nie należy pozbawiać oskarżonego – bez jego zgody – obrońcy, którego sam ustanowił. Tym samym zasadne jest, aby w miarę możliwości starać się uwzględnić wskazanie konkretnego obrońcy przez oskarżonego.

ZALECENIA KOMITETU MINISTRÓW RADY EUROPY

Jakkolwiek postanowienia Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności nie wyczerpują zagadnienia prawa do pomocy prawnej na płaszczyźnie działalności Rady Europy, to mimo wszystko stanowią dla niego fundament. Znaczącą rolę w realizacji przyjętych standardów należy przypisać wytyczonym przez Komitet Ministrów Rady Europy zaleceniom⁴⁴. Na uwagę w powyższym kontekście zasługuje przede wszystkim zalecenie nr R(93)1 Komitetu Ministrów państw członkowskich co do efektywnego dostępu do prawa i wymiaru sprawiedliwości dla najuboższych, przyjęte w dniu 8 stycznia 1993 r. Zgodnie z tym zaleceniem rolą państw członkowskich jest ułatwianie dostępu do prawa osobom najuboższym przez propagowanie w miejscach, gdzie jest to potrzebne, działań uświadamiających środowiskom prawniczym problemy osób ubogich w dostępie do wymiaru sprawiedliwości, propagowanie poradnictwa prawnego w regionach mniej rozwiniętych oraz wspieranie organizacji pozarządowych w zapewnianiu wsparcia najuboższym przez quasi-sądowe metody rozwiązywania sporów. W raporcie wyjaśniającym do tego zalecenia zwrócono uwagę, że problem skutecznego dostępu osób ubogich do prawa i wymiaru sprawiedliwości nie stanowi wyłącznie kwestii sprawiedliwości społecznej i polityki państwa, ale także należy do dziedziny praw człowieka i podstawowych wolności. Podkreślono również, że skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości zakłada objęcie pomocą osób występujących we wszystkich sądach. Tym samym państwa winny zapewnić efektywny dostęp do sądu na wszystkie rodzaje spraw rozpatrywanych oraz na wszelkie postępowania sporne

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Wyrok ETPC w sprawie *Goddi przeciwko Włochom* z dnia 9 kwietnia 1984 r., skarga nr 8966/80, A.76.

⁴⁴ W. Jasiński, *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 52.

i niesporne. Ponadto ta pomoc to nie tylko częściowe bądź całkowite zwolnienie z kosztów sądowych wraz z bezpłatną, ewentualnie symbolicznie opłacaną, pomocą profesjonalnego pełnomocnika, ale także wszelkie nieodpłatnie otrzymane informacje, porady prawne czy mediacje, łączące się z postępowaniem zarówno sądowym, jak i quasi-sądowym⁴⁵.

W celu zagwarantowania dostępu do sądu osobom o niskim statusie materialnym Komitet Rady Ministrów przyjął szereg licznych rekomendacji. Wśród nich warto wymienić zalecenie nr 76(5) o pomocy prawnej w sprawach cywilnych, handlowych i administracyjnych, zalecenie nr 78(8) o pomocy i poradach prawnych oraz zalecenie nr R(92)1 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o skutecznym dostępie do prawa i wymiaru sprawiedliwości osób w sytuacji wielkiego ubóstwa. Z uwagi na niewiążący charakter tych regulacji ich rola na płaszczyźnie wymiaru sprawiedliwości ograniczona jest jedynie do wytyczenia kierunków organizacji sądownictwa, które odpowiadałyby standardom określonym w art. 6 Konwencji. Pomimo to nie można im odmówić pozaprawnego i politycznego oddziaływania⁴⁶.

PODSUMOWANIE

Przywołane standardy dotyczące pomocy prawnej skłaniają do kilku uwag. Zasada pomocy prawnej stanowi podstawowe prawo, które przysługuje wszystkim oskarżonym bądź podejrzanym o popełnienie przestępstwa. Pomoc prawna obejmuje nie tylko fazę wniesienia sprawy do sądu, postępowania przed tym sądem i postępowania egzekucyjnego, ale również fazę postępowania przedsądowego. Europejski Trybunał Praw Człowieka przyjął szczegółowe wytyczne, kiedy dobro wymiaru sprawiedliwości wymaga udzielenia pomocy prawnej. Przyznając pełnomocnika procesowego, państwo zobowiązane jest działać w sposób obiektywny i rzetelny, uwzględniając przy tym w miarę możliwości życzenie podejrzanego lub oskarżonego oraz inne szczególne potrzeby. Państwa zobligowane są do organizowania swoich systemów pomocy prawnej w taki sposób, aby były odpowiednio dotowane oraz by dysponowały wystarczającymi środkami finansowymi i zasobami ludzkimi. Europejska Konwencja Praw Człowieka w tym zakresie pozostawia państwom członkowskim wybór środków zapewniających realizację prawa pomocy w ich wewnętrznych systemach prawnych. Rolą Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest dokonanie oceny, czy wybrana metoda jest zgodna z zasadami rzetelnego procesu. Każde odstępstwo

⁴⁵ A. Lach, *Europejska pomoc prawna w sprawach karnych*, Toruń 2007, s. 89.

⁴⁶ B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, *System ochrony praw człowieka*, Kraków 2003, s. 122–123.

w dostępie do prawa pomocy stosowane w krajowych porządkach prawnych powinno być wyraźnie sprecyzowane i ściśle ograniczone w czasie⁴⁷.

Co do zasady można stwierdzić, że sprawne działanie instytucji prawa pomocy ma elementarne znaczenie dla realizacji kardynalnych zasad państwa prawnego, zasady równości wobec prawa oraz zasady prawa do sądu⁴⁸. Należy uznać traktowanie prawa pomocy jako instrumentu realizacji fundamentalnych zasad państwa prawnego oraz ochrony praw człowieka⁴⁹. Przepisy prawa i orzecznictwo w tej dziedzinie trzeba oceniać w świetle realizacji założeń tych zasad. Pozytywna lub negatywna ocena regulacji prawa pomocy sprowadza się w istocie do oceny tej instytucji pod kątem skuteczności przewidzianego przez prawodawstwo mechanizmu mającego gwarantować realizację zasady prawa do sądu.

BIBLIOGRAFIA

- Arnulf A., *The European Union and Its Court of Justice*, Oxford 1999.
- Banaszak B., Bisztyga A., Complak K., Jabłoński M., Wieruszewski R., Wójtowicz K., *System ochrony praw człowieka*, Kraków 2003.
- Decyzja Komisji w sprawie *Ensslin, Baader i Raspe przeciwko Niemcom* z dnia 8 lipca 1978 r., skarga nr 7572/76.
- Decyzja Komitetu Praw Człowieka z dnia 19 lipca 2001 r.*, [w:] R. Wierciszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet Praw Człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 2009.
- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284).
- Groussot X., *General Principles of Community Law "Europe Law Publishing"*, Groningen 2006.
- International Standards on Legal Aid: Relevant Texts and Summaries of Documents, Open Society Justice Initiative and the Public Interest Law Institute*, [w:] *Making Legal Aid a Reality. A Resource Book for Policy Makers and Civil Society*, Public Interest Law Institute, 2009.
- Jasiński W., *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009.
- Lach A., *Europejska pomoc prawna w sprawach karnych*, Toruń 2007.
- Nowicki M.A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2005 r.*, Kraków 2006.
- Vitkaus D., Dikov G., *Ochrona prawa do rzetelnego procesu w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka. Podręczniki Praw Człowieka Rady Europy*, Strasburg 2012.
- Wyrok ETPC w sprawie *Agrokompleks przeciwko Ukrainie* z dnia 6 października 2011 r., skarga nr 23465/03.
- Wyrok ETPC w sprawie *Bellet przeciwko Francji* z dnia 4 grudnia 1995 r., seria A, nr 333-B, skarga nr 40886/06.

⁴⁷ *International Standards on Legal Aid: Relevant Texts and Summaries of Documents, Open Society Justice Initiative and the Public Interest Law Institute*, [w:] *Making Legal Aid a Reality. A Resource Book for Policy Makers and Civil Society*, Public Interest Law Institute, 2009.

⁴⁸ B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójcicki, *op. cit.*, s. 140.

⁴⁹ *Ibidem*.

- Wyrok ETPC w sprawie *Cañete de Goñi przeciwko Hiszpanii* z dnia 15 października 2002 r., Izba (Sekcja) IV, skarga nr 55782/00.
- Wyrok ETPC w sprawie *Croissant przeciwko Niemcom* z dnia 25 września 1992 r., A. 237-B, skarga nr 30454/96.
- Wyrok ETPC w sprawie *De Cubber przeciwko Belgii* z dnia 26 października 1984 r., skarga nr 9186/80.
- Wyrok ETPC w sprawie *Delcourt przeciwko Belgii* z dnia 23 lipca 1968 r., skarga nr 1474/62.
- Wyrok ETPC w sprawie *Diennet przeciwko Francji* z dnia 26 września 1995 r., skarga nr 18160/91.
- Wyrok ETPC w sprawie *Emine Araç przeciwko Turcji* z dnia 23 września 2008 r., skarga nr 9907/02.
- Wyrok ETPC w sprawie *Feldbrugge przeciwko Holandii* z dnia 29 maja 1986 r., Seria A, skarga nr 8562/79.
- Wyrok ETPC w sprawie *Ferrazzini przeciwko Włochom* z dnia 12 lipca 2001 r., Wielka Izba, ECHR 2001 – VII, skarga nr 44759/98.
- Wyrok ETPC w sprawie *Georgiadis przeciwko Grecji* z dnia 29 maja 1997 r., skarga nr 21522/93.
- Wyrok ETPC w sprawie *Goddi przeciwko Włochom* z dnia 9 kwietnia 1984 r., skarga nr 8966/80.
- Wyrok ETPC w sprawie *König przeciwko Niemcom* z dnia 28 czerwca 1978 r., skarga nr 6232/73.
- Wyrok ETPC w sprawie *Lavents przeciwko Łotwie* z dnia 28 listopada 2002 r., skarga nr 58442/00.
- Wyrok ETPC w sprawie *Le Compte Van Leuven i De Meyere przeciwko Belgii* z dnia 23 czerwca 1981 r., skarga nr 40021/98.
- Wyrok ETPC w sprawie *Maaouia przeciwko Francji* z dnia 5 października 2000 r., skarga nr 39652/98.
- Wyrok ETPC w sprawie *Mennitto przeciwko Włochom* z dnia 5 października 2001 r., Wielka Izba, skarga nr 33804/96.
- Wyrok ETPC w sprawie *Pakelli przeciwko Niemcom* z dnia 28 maja 1983 r., skarga nr 13611/88.
- Wyrok ETPC w sprawie *Pellegrin przeciwko Francji* z dnia 8 grudnia 1999 r., skarga nr 28541/95.
- Wyrok ETPC w sprawie *Pierre-Bloch przeciwko Francji* z dnia 21 października 1997 r., skarga nr 24194/94.
- Wyrok ETPC w sprawie *Pretto i inni przeciwko Włochom* z dnia 8 grudnia 1983 r., Seria A, nr 71, skarga nr 7984/77.
- Wyrok ETPC w sprawie *Quaranta przeciwko Szwajcarii* z dnia 24 maja 1991 r., skarga nr 12744/87.
- Wyrok ETPC w sprawie *Ringelsen przeciwko Austrii* z dnia 16 lipca 1971 r., skarga nr 2614/65.
- Wyrok ETPC w sprawie *Salduz przeciwko Turcji* z dnia 27 listopada 2008 r., Wielka Izba, skarga nr 36391/02.
- Wyrok ETPC w sprawie *Santambrogio przeciwko Włochom* z dnia 21 września 2004 r., skarga nr 61945/00.
- Wyrok ETPC w sprawie *Savino i inni przeciwko Włochom* z dnia 28 kwietnia 2009 r., skarga nr 17214/05.
- Wyrok ETPC w sprawie *Scordino przeciwko Włochom* z dnia 6 marca 2007 r., ECHR 2006-V, skarga nr 36813/97.
- Zalecenie CM/Rec(2010)3 z dnia 24 lutego 2010 r. Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące skutecznych środków odwoławczych na przewlekłość postępowania.
- Zalecenie nr R(93)1 Komitetu Ministrów państw członkowskich co do efektywnego dostępu do prawa i wymiaru sprawiedliwości dla najuboższych z dnia 8 stycznia 1993 r.
- Zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy (78)8 o pomocy i poradach prawnych.
- Zasady i wytyczne dotyczące dostępu do pomocy prawnej w sprawach karnych, 3 października 2012 r., Dokument ONZ A/C. 3/67/L.6, www.uanet.org/sites/default/files/RES_GA_UN_121003_EN.pdf [dostęp: 10.04.2016].

SUMMARY

This article is the summary of the current minimum legal standards on the right to legal aid from the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights.

Keywords: legal aid; right to legal aid; European Convention on Human Rights; European Court of Human Right